

Caracterul revoluționar al umanismului marxist

Petru Berar

„Istoria demonstrează că nici o ideologie nu poate fi impusă prin decrete sau prin forță, că orice concepte, orice idei pot triumfa, pot pătrunde în conștiința maselor numai și numai pe calea activității politice, a convingerii”.

NICOLAE CEAUȘESCU

Marii oameni de cultură supraviețuiesc prin ideile lor. Acest adevăr binecunoscut pare să fie însă deosebit de pregnant în cazul personalităților excepționale care au marcat momente de cotitură în evoluția ideilor filozofice și social-politice. În memoria generațiilor, geniul acestor personalități înscrie o identificare totală între om și idee, o unire cu totul ieșită din comun între cariera istorică a doctrinei lor și evoluția însăși a istoriei. Astăzi, bunăoară, examinând natura specifică a ideilor lui Karl Marx, vom putea realiza maximum de concluzii pertinente, izvorite din confluența acestor idei cu istoria, doar în măsura în care vom depăși limitele strict biografice ale autorului lor și dimensiunile expozitiv-livrești ale acestor idei; doar în măsura în care ceea ce a devenit și se numește marxism este luat în considerare și analizat ca o tendință de evoluție, novatoare și legitimă, în gândirea filozofică și mai ales social-politică a epocii noastre. În decursul unui mai bine de un veac, *Marx a devenit marxismul iar marxismul s-a încetățenit ca aspect și parte legitime ale spiritualității omenirii contemporane.*

Iată de ce, la aniversarea a 160 de ani de la nașterea sa, felul cel mai firesc de cinstire a numelui său este, fără îndoială, discutarea și rediscutarea ideilor sale, în confruntarea acestora cu istoria, prezentul și devenirea socială. Or, prelungind acest gând și această intenție, ni se pare că *umanismul* face parte dintre cele câteva teme *princeps*, cu deosebire înzestrate cu puterea de a exprima ceea ce reprezintă esențialul în marxism și în destinul său teoretic. Este, dealtfel, o concluzie ce se impune tot mai convingător. Axul discuțiilor *pro* sau *contra* marxismului, desfășurate de-a lungul unui mai bine de un secol, îl constituie, neîndoindu-ne, tocmai întrebarea în ce fel și cât de viabil este modul în care vizează

această doctrină destinul omului și al umanității. Este clar și sigur — și pentru unii și pentru alții — că substratul cel mai adânc al marxismului, cu rol de matrice teoretică originară, constă în dezvoltarea și angajarea social-politică directă, printr-un sistem de gândire revoluționară, a unui complex de idei majore, perene și de avangardă și al căror germene se află în ceea ce constituia tendința de evoluție obiectivă a epocii moderne. Altfel spus, în istoria modernă Marx a realizat cel mai grandios proiect de angajare plenară și sistematică a culturii omenesti în schimbarea revoluționară a societății și implicit în crearea condițiilor de înfăptuire, la scara istoriei, a unui nou tip social-psihologic de ființă umană — model umanist inegalabil prin modul în care îmbină spiritul realist cu superioritatea morală a trăsăturilor acestui om.

Mai mult ca oricând în trecut, astăzi conceptele de om și umanism pot spune mult sau nimic. Vaacumul sau plinătatea acestor concepte reprezintă cei doi poli între care oscilează discuțiile contemporane în jurul existenței statutului teoretic al umanismului sau, dimpotrivă, a precarității acestuia. Dar pentru cercetătorul lucid a mai devenit tot atât de clar și un alt aspect, la fel de important: sub anumite raporturi esențiale, adevărul ultim al acestor concepte ființează în afara lor. Pentru ca esența umană să devină relevantă, mersul conceptului de om trebuie să reproducă, printr-un proces de sinteză teoretică specifică, istoria întregii lumi a omului, căci însuși adevărul omului devine un sine al său doar în măsura în care se constituie și există în afara omului ca individ. Ne aflăm astfel în prezența legii ce surprinde, sub forma unei procesualități unice, realizarea legăturii dialectice dintre formarea socială a omului și a autocunoașterii sale. Afirmările lui Hegel, de o dialectică universal generalizatoare și după care adevărul nu este o monedă gata bătută, care poate fi dată sau încasată așa cum este, se confirmă prin excelență în unitatea organică dintre latura obiectivă și cea subiectivă a esenței umane. În fața cunoașterii, omul apare ca obiectivare în natură și societate; a-i pătrunde esența, înseamnă deci a înțelege măsura lucrurilor pe care le face și care îi determină umanitatea.

Nu întimplător, deci, discutarea conceptelor de om și umanism antrenează luarea în considerare a unui spațiu problematic extrem de extins; am putea adăuga fără teamă, mai mult ca oricare alte concepte ale gândirii social-filozofice. Ceea ce, pe de altă parte, pare să explice și polisemia filozofică actuală tulburător de variată, complexă și contradictorie a conceptelor de om și umanism.

Care este timbrul specific al umanismului marxist? Care sînt liniile de convergență ale operei marxiste în ce privește conceptele de om și umanism? Sînt două întrebări esențiale ce necesită astăzi răspuns cu precădere, căci actuală nu mai este — nici pentru marxisti, nici pentru nemarxisti, deși nu întotdeauna din aceleași considerente și motivații — întrebarea dacă există un umanism marxist, ci întrebarea privind natura specifică și valabilitatea teoretică a acestuia. La rîndul său, afirmația că Marx a răspuns în mod revoluționar la întrebările ce este omul și ce poate reprezenta umanismul constituie și ea un loc comun în marxologia contemporană,

dincolo de orientarea ideologică foarte diferită pe care o îmbrățișează unii și alții dintre exegeți. Ceea ce facilitează acest acord unanim — o coincidență înșelătoare însă pe măsură ce aprofundăm ideile implicate în teză — este mai ales faptul că natura acestui revoluționarism este considerată a fi una exclusiv politică. De unde ar urma că Marx a promovat un umanism revoluționar doar fiindcă a propus schimbarea radicală și pozitivă a mediului social al omului și deschiderea unor perspective cu totul deosebite în perfecționarea acestuia. Ceea ce este și adevărat, dar nu și suficient afirmat. Revoluționarismul lui Marx raportat la om și umanism are deopotrivă, sau poate chiar în primul rînd, o dimensiune științifică, fără de care nu pot fi concepute și pe deplin înțelese nici măcar latura și obiectivele sale politice.

Întreaga teorie ce se dezvoltă azi în jurul și prin confruntarea umanismelor, ca ideologii distincte și cu o valoare oarecum autonomă, este în mare parte un fenomen specific contemporan și care, în mod sigur, nu-l preocupa pe Karl Marx, în acest fel și din acest unghi de vedere. Sub raportul discursivității, este greu de găsit, de asemenea, ceva mai străin de umanismul marxist decît caracterul expozitiv al ideilor, cu pretenții de a construi un sistem teoretic în maniera clasică, tradițională.

Ceea ce ar putea constitui teoretic și s-ar putea intitula umanism în cadrul sistemului de gândire marxist se caracterizează prin două dimensiuni specifice și esențiale, ce se raportează atît la învelișul exterior și explicit al marxismului, cît și la interiorul teoretic cel mai adînc al acestuia.

În primul rînd, acest umanism se prezintă ca o permanentă negație : pe plan social și politic, o negație practică radicală, revoluționară, a unor realități ostile omului și dezvoltării sale, iar, pe plan teoretic, o critică acerbă a filozofilor (a „ideologiei”) ce reprezentau învelișul speculativ și cartea de vizită a acestor realități. La o examinare obișnuită a lucrurilor poate părea chiar paradoxal, dar, în realitate, concepțiile lui Marx despre om și umanism se formează, în principal, ca semnificații teoretice, uneori doar deductibile, ale unui impresionant proces de dărîmarea sistemelor teoretice contemporane lui sau anterioare ; aceste concepții sînt expresia teoretică, niciodată formulată sistematic pînă la capăt, a unei impresiunante și consecvente iconoclastii filozofice. *Sfînta familie*, *Manuscrisele economico-filozofice din 1844*, *Ideologia germană*, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, *Mizeria filozofiei* ș.a. — ca să nu amintim decît lucrări elaborate pînă la 1848 și de dimensiuni mai mari — relevă plenar tocmai această particularitate a „laboratorului teoretic” în care pot fi decelate concepțiile lui Marx și Engels despre om și umanism : **EXPUNEREA PRIN OPOZIȚIE**. Iar această caracteristică este proprie, deopotrivă, și lucrărilor de maturitate, implicit *Capitalului*, în textul cărora, după cum bine se știe, referirile directe la om și umanism sînt mult mai rare decît în textul scrierilor de tinerețe.

În al doilea rînd, ceea ce se poate numi umanism marxist poate fi întîlnit nu doar într-o lucrare sau alta a lui Marx și Engels (și mai tîrziu Lenin) și cu atît mai puțin într-un capitol sau altul al vreunei lucrări ; acest umanism se prezintă ca reflex al întregii lor opere teoretice și politice și — aspect deosebit de important — tocmai în acest fel a fost el intuit sau înțeles, de-a lungul deceniilor, de milioanele de luptători din mișcarea comunistă. Este important deci, pentru cercetătorul de

azi, de a începe studiul concepțiilor lui Marx despre om și umanism nu numai ca substanță de idei propriu-zisă a acestora, ci și cu înfățișarea și înlănțuirea specifică ale acestora, cu natura originală a prezenței lor în textul filozofiei ultimului secol.

În consens cu iconoclastia teoretică permanentă a lui Marx și Engels, manifestată de ei în cadrul tematicii omului și umanismului, se află, pe de o parte, osmoza continuă dintre conceptul de om și cel de societate, iar, pe de altă parte, fluiditatea terminologică prezentă mai ales în operele din prima perioadă a vieții lor (deși nu trebuie să uităm că, în legătură cu aceleași lucrări, Friedrich Engels va face precizări corectoare și în amurgul vieții sale, în celebrele lui scrisori cu conținut teoretic). Cel puțin în cazul din urmă, Marx și Engels relevă implicit o nemulțumire față de limbajul folosit, foarte revelatoare pentru natura concepțiilor lor despre om și umanism. Astfel, de pildă, doar la câțiva ani după elaborarea studiilor *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului*, *Introducere* și *Contribuții la problema evreiască* Marx preciza: « Deoarece însă pe atunci aceste idei mai erau înveșmântate în vechea frazelogie filozofică, expresiile filozofice tradiționale: „esența omenească”, „specie” etc. care se întâlnesc acolo, au dat teoreticienilor germani prilejul dorit de a înțelege greșit înlănțuirea reală a ideilor și de a-și închipui că și aici este vorba numai de o nouă transformare a surtucurilor lor teoretice uzate »¹.

În perspectivele teoretice ale unui determinism social materialist în formare — prea puțin expus însă în mod direct, sistematic și detaliat — Marx duce o luptă ideologică acerbă în interiorul unor concepte, ca cel de *natură umană*, *esență umană*, *umanitate*, *înstrăinare*, *individ societate* ș.a. Unele dintre asemenea concepte, aparținând filozofiei germane speculative, vor fi chiar complet abandonate, cum reiese, dealtfel, și din citatul de mai sus. Ar fi absurd însă ca o asemenea concluzie să fie generalizată. Chiar și în acest din urmă caz însă, al conceptelor considerate a fi valabile, cu un statut teoretic în general justificat, descifrarea exactă a semnificațiilor teoretice originare ale discursului teoretic marxist despre om și umanism — semnificații care rămân viabile în perspectivele marxismului pe deplin dezvoltat — nu este nicidecum ceva ușor de realizat, așa cum se crede încă, din păcate, mult prea adesea. Discursul teoretic al lui Marx, întotdeauna critic, construit prin opoziție, este brăzdat de rupturi, conține adesea idei subînțelese sau neexprimate pe deplin, constituie o curgere de idei nu o dată sincopată sau cu abrevieri teoretice, fără să mai vorbim de faptul că multe din frazele care au fost puse, mai târziu, la baza umanismului marxist reprezintă o exprimare de idei evasioforistică (vezi, de pildă, celebrele *Teze asupra lui Feuerbach* sau unele afirmații din *Manuserisele economico-filozofice din 1844*). Toate aceste caracteristici nu impietează însă asupra valorii gândirii lui Marx, una dintre pietrele de temelie ale științelor sociale contemporane, ei reprezintă doar un șir lung de capcane pentru exegeții de azi.

Este știut, bunăoară, că pentru Marx nu a constituit un scop în sine, destul de didactic dealtfel, conturul teoretic exact și complet al semnificațiilor unor concepte ca *natură umană*, *esență umană*, *înstrăinarea*

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 3, București, Edit. politică, 1958, p. 233.

ș.a. Și totuși, aportul teoretic marxist inițial, sub acest raport de idei, este revelator iar astăzi, în gândirea socială, nu se poate face abstracție de aceste idei, fie că ești sau nu de acord cu ele. Ceea ce nu se înțelege însă prea bine, destul de des, este faptul că acest aport teoretic nu are un conținut aditiv, în sensul că Marx și Engels au mai adăugat câteva idei, pe marginea unor subiecte date, la ideile valoroase preexistente. Astfel, de pildă, ideea că omul este, din punct de vedere biologic, o parte a naturii, dar, totodată și o ființă care se autocreează, deci o entitate socială, nu reprezintă, astfel expuse, contribuția teoretică originală a lui Karl Marx. Mai mult sau mai puțin și într-un fel sau altul, asemenea idei pot fi întâlnite și în operele unor filozofi dinaintea sa. Atunci când Marx scrie însă că esența umană „este ansamblul relațiilor sociale”², conținutul revoluționar al acestei teze depășește cu mult sfera ideilor de mai sus, mai ales prin implicații și consecințe, deopotrivă științifice și politice. Socialitatea omului este aici ridicată, printr-un demers teoretic genial, la un asemenea nivel superior, încât ea dobândește semnificații științifice și politice pe care nu le-ar fi putut avea pe treptele inferioare și uneori comune ale sensurilor sale. Aici nu mai este vorba pur și simplu doar de influența societății asupra psihismului și comportamentului uman, a ideilor, a deciziilor indivizilor sau ale colectivităților etc. etc. Această afirmație-teză are o valoare socio-filozofică, reprezintă cheia de boltă a unui sistem de gândire pe cale de a fi încheșat și în perspectivele teoretice ale cărui este revoluționată însăși esența conceptului de om, mai ales în relațiile sale cu societatea. De fapt, istoric, abia aici și acum avem, într-o formulă de maximă concentrare teoretică, definiția cea mai izbutită și mai profundă a lui *Homo socius* (care „sublimează” și subordonează dialectic, în mod magistral, laturile biologică și psihologică ale omului; atât de sintetic încât, nu întâmplător, aici nici nu se mai simte nevoia ca ele să mai fie amintite!).

Desigur, ideile se exprimă prin noțiuni și unele de altele nu pot fi despărțite. Cât privește însă mai ales filozofia omului și a umanismului, pentru marele dialectician care a fost Karl Marx nici conceptele și nici ideile nu reprezentau existențe încremenite. Mai mult decât atât, el a știut ca nimeni altul, metaforic vorbind, să le facă să cînte melodia sa chiar și pe acele concepte care nu le-a făurit el însuși. Este cazul, de pildă, al atât de discutatului concept al *înstrăinării*, aflat printre noțiunile cele mai strîns legate de ceea ce se numește, în genere, umanism marxist. În acest sens, un anume text din *Manuscrisele economico-filozofice din 1844* ni se pare a fi deosebit de revelator. Referindu-se la Hegel, la un moment dat Marx scrie: „Fenomenologia” este o critică ascunsă, care își este sie însăși încă neclară și are o formă mistică; dar în măsura în care ea stabilește existența *înstrăinării* omului — chiar dacă aici omul apare numai sub forma spiritului — în ea sînt conținute, într-o formă ascunsă, toate elementele criticii, și anume *pregătite* și *elaborate* într-un mod care adeseori depășește cu mult punctul de vedere al lui Hegel”³. S-ar părea că, prin astfel de formulări, Marx ar fi manifestat ambiția de

² *Ibidem*, p. 6.

³ K. Marx, F. Engels, *Scrieri din tinerețe*, București, Edit. politică, 1968, p. 612.

a crea o teorie *materialistă* a înstrăinării, rivale celei *hegeliene*, așa cum îndeobște susțin cei mai mulți dintre marxologi. În ce ne privește, credem însă că aceasta este o concluzie eronată. Năcăieri textul lui Marx nu atestă că el ar fi urmărit să dezvolte și să perfecționeze conceptul de înstrăinare pe baze materialiste. Lecția dialogului critic dintre Marx și Hegel pe tema înstrăinării trebuie descoperită în demistificarea speculației filozofice dialectice ca treaptă absolut obligatorie în fundamentarea gândirii sociale moderne. Perspectiva nouă de analiză a realității social-umane, adoptată de către Marx, conduce la depășirea conținutului dat acestei categorii de către Hegel, dar travaliul teoretic conține implicații care debordează înseși limitele acestui concept. „Analizând această noțiune — precizează, în alt loc, însuși Marx — noi n-am făcut decît să analizăm un fapt din domeniul economiei politice”⁴. Tocmai de aceea credem că ceea ce trebuie reținut, ca idee fundamentală teoretică și metodologică, din discursul marxist asupra înstrăinării, este tocmai încercarea de a descoperi calea dialectică de dezvăluire a semnificațiilor celor mai profunde, de ordin teoretic, ale istoriei reale și ale omului real. Prin și în ceea ce el a descoperit ca fiind element pozitiv în abstracția filozofică hegeliană, Karl Marx a situat *necesitatea* punctului de pornire spre o nouă modalitate de abordare a socialului și umanului, concepînd, prin întreg discursul său critic, atît unitatea de esență a cunoașterii umane, dovedită la nivelul celor mai înalte și valoroase abstracțiuni filozofice, cît și necesitatea unor noi deschideri în cîmpul acestei cunoașteri, în cadrul cărora apăreau, implicit științele sociale, produs al epocii moderne.

Prin lucrările sale principale — și de tinerețe, dar mai ales de maturitate —, Karl Marx a adus o contribuție de seamă la apariția și dezvoltarea gândirii sociale moderne. Or, această gândire și, în general, cunoașterea științifică a socialului constituie într-adevăr un punct de raportare obligatorie pentru orice umanism. Între om, ca individ, și idealurile sale cele mai nobile nu mai există o legătură directă, iar simpla postulare de lozinci „umaniste”, adică în sensul simplu de a fi favorabil omului, devine o activitate superfluă, atîta timp cît nu ține seama de tendințele de evoluție ale socialului științific relevate. Pentru ca omul să poată fi mai bine înțeles, cunoașterea științifică a fost nevoită să descopere societatea. În mod paradoxal și istoric privite lucrurile, între om și societate apare și se dezvoltă o concurență pe planul cunoașterii științifice. Nu pentru puțini gînditori, conceptul de om a devenit chiar o piedică în calea cunoașterii socialului.

Prin natura ei însăși, exegeza filozofică implică și relevarea filiațiilor de idei, comparații, clasificări etc., ceea ce atrage după sine, de regulă, folosirea vechilor tipare teoretice, preexistente, chiar atunci cînd caracterul total inedit al concepțiilor analizate ar cere, metodologic, fie părăsirea modelelor tradiționale, ca mijloc de definire a specificului acestor concepții, fie folosirea lor cu o precauție teoretică deosebită. Există deci numeroase posibilități ca cercetătorul să se îndrepte, încă de la început,

⁴ Ibidem, p. 557.

spre un țel lăaturalnic sau steril, cînd încearcă să determine aportul inedit de gîndire al unui sistem teoretic. Iar numeroase dintre încercările, de pînă acum, de a determina pozițiile marxiste originare față de conceptele de om și umanism suferă tocmai de acest neajuns: încearcă să determine noul teoretic folosind, cel puțin parțial, modul de a pune probleme, ca și instrumentele principale specifice doctrinelor și filozofilor nemarxiste tradiționale.

Care poate fi astăzi statutul *teoretic* al umanismului marxist, ținînd seama, concomitent, de conținutul primar de idei al sistemului de gîndire marxist, ca și de tendințele cunoașterii filozofice și științifice actuale în domeniul socialului? Se pare că pentru a putea răspunde la această întrebare trebuie elucidat — din unghiul a ceea ce-i revine sîesi, conceptului de umanism — raportul dintre potențialul gîndirii filozofice și supra-mația în dezvoltare a gîndirii sociale actuale, dezvoltată ca reflex al științelor sociale dornice de a deveni „pozitive”. În coordonate teoretice variabile, în funcție de numeroși factori, mai ales ideologico-politici, cu această exigență metodologică se întîlnește, dealtfel, orice umanism contemporan și orice filozofie a omului. Așa încît nu este deloc exagerat a considera că ceea ce decurge logic din pozițiile teoretice justificate ale marxismului, față de aceste probleme, dobîndește implicit o valabilitate filozofică generală.

În ce privește raportul teoretic al marxismului cu umanismul există două posibilități teoretice de a-l judeca și fiecare dintre ele a fost încercată, în trecut ca și astăzi, explicit sau implicit, de către majoritatea gînditorilor marxști preocupați de această problemă teoretică.

Este vorba, în primul rînd, de opinia (sau mai corect spus opiniile, căci argumentarea diferă mult de la un autor la altul) după care ar exista un umanism marxist ca o teorie specială și de sine stătătoare, izvorîtă din concepția marxistă asupra omului și a devenirii sale istorice. Această perspectivă teoretică și teoretizantă a umanismului marxist are vechi tradiții în mișcarea comunistă de idei, fapt ce și concurează, în cea mai mare parte, la prestigiul său. De regulă, teoriile despre umanismul marxist situate în perimetrul acestei orientări iau ca punct de plecare referințe teoretice *directe* la om și umanism, de ale lui Marx și Engels, ceea ce constituie, deopotrivă, partea lor de argumentare plauzibilă, dar și cea slabă, vulnerabilă. Elementele marxiste de filozofie a omului le permite, bunăoară, acestor exegeți să dea o *structură teoretică* umanismului argumentat, dar tot aici își originează principalele argumente și critici acestui mod de a pune și a rezolva problema umanismului. În textele lucrărilor marxiste, de la cele timpurii, la cele de maturitate — remarcă și precizează acești gînditori, mai ales în ultimele două decenii — poate fi pusă în evidență o evoluție, explicată teoretic sau doar derivată din contexte diferite, a însăși concepției marxiste despre om și umanism. O evoluție care, după unii, ar avea drept finalitate atinsă lichidarea oricărei filozofii umaniste despre om, locul acesteia luîndu-l, în textul lucrărilor marxiste de maturitate, *știința socială*, care încetează de a mai pune la baza istoriei și a politicii „esența omului”. Este o concepție foarte tranșant expusă mai ales de către Althusser, cînd el scrie: „Sub raportul strict al teoriei se poate și trebuie să se vorbească deschis despre *antiumanismul teoretic* al lui Marx și se poate și trebuie să se vadă în acest *antiumanism teoretic*

condiția posibilității absolute (negative) a cunoașterii (pozitive) a lumii umane însăși și a transformării ei practice. Nu se poate să cunoști ceva despre oameni decât cu condiția absolută de a preface în cenușă mitul filozofic (teoretic) al omului. Orice gândire care s-ar prevala de Marx pentru a restaura într-un fel sau altul o antropologie sau un umanism teoretic nu ar fi *din punct de vedere teoretic* decât cenușă”⁵. Chiar din acest citat reiese apoi că este posibil de făcut o apropiere între teza „*anti-umanismului teoretic*” și teza, de sorginte structuralistă, a „*morții omului*” (argumentată de Foucault ș.a.) și că deci problema conceptelor de om și umanism suscită dezbateri polemice și dincolo de granițele filozofiei marxiste, constituindu-se, de fapt, în ultimele decenii, ca un atac teoretic mai generalizat și masiv contra „schemelor” abstracte tradiționale ale filozofiei omului și a umanismului, înrădăcinate adânc în gândirea europeană renașcentistă și modernă. După Althusser, „*umanismul socialist*” reprezintă un cuplu ai cărui termeni sînt de o inegalitate teoretică izbitoare, căci pe cînd „socialismul” este un concept științific, „umanismul” nu este decât unul ideologic. Importanță teoretică ar avea deci doar gândirea socială pozitivă, care, cronologic, caracterizează lucrările marxiste de maturitate și în primul rînd *Capitalul*. În treacăt fie spus, critica făcută de Althusser cuplului teoretic „umanism-socialism”, pe motivul că ar conține o inegalitate teoretică izbitoare — primul aparținînd ideologiei iar cel de-al doilea științei —, ni se pare o mostră de un izbitor dogmatism. Un exemplu frapant care ne îndeamnă, dealtfel, să ne gîndim cum a fost posibil totuși ca o teorie ce îndeamnă, cu o lăudabilă consecvență, la o analiză științifică obiectivă a marxismului și a obținut chiar unele merite în elucidarea și sistematizarea sistemului conceptual al acestuia să reușească totuși atît de puțin să se apropie de sarcinile legării marxismului de realitatea socială contemporană. Oricît de mult ar înainta gândirea socială și disciplinele sociale pe drumul scientizării lor „pozitive” va rămîne întotdeauna prezent un anume *specific* al științelor sociale, care ne va permite să alăturăm în mod firesc conceptele de „umanism” și „socialism”. Însuși *actul de cunoaștere socială* nu poate fi posibil în afara etosului umanist iar experiența istorico-științifică de pînă acum a demonstrat că obiectivitatea în științele sociale nu exclude nici ea umanismul, dar, desigur, nu unul cameleonice, ci acel umanism care se identifică cu aspirațiile justificate ale omenirii spre progresul social.

Cum spuneam, mai există însă și o *a doua* alternativă teoretică: aceea de a considera că aria umanismului marxist nu trebuie suprapusă cu cuprinsul de idei al referințelor directe și cu caracter *teoretic*, de regulă *filozofic*, ale lui Marx și Engels la om și umanism. În mod explicabil, conținutul acestui umanism a fost și este conceput ca reflex al întregii opere marxiste. Iar cît privește această ultimă observație, doar în aparență paradoxal ea este valabilă chiar și pentru althusserieni, căci ceea ce resping ei este doar statutul *teoretic* al umanismului și nu lozincile politice ale acestuia. Pe de altă parte, ipotezele actuale ale acestei perspective teoretice asupra umanismului marxist s-au dezvoltat și întărit mai ales ca reacție la tentativele de a circumscrie teoria umanistă între granițele

⁵ Louis Althusser, *Citindu-l pe Marx*, București, Edit. politică, 1970, p. 55.

impuse de aparatul conceptual al operelor marxiste timpurii. Există un umanism viabil de-a lungul întregii opere marxiste, afirmă justificat acești protagoniști. Din păcate însă, cel puțin pînă în prezent, a fost prea puțin dezbătută și elucidată conceptualitatea acestei perspective teoretice a umanismului marxist⁶. Conturul teoretic al acestui umanism este mult prea labil, deoarece el nu simte nevoia unor concepte proprii și nici nu este interesat măcar de existența vreunei propedeutici a conceptelor umaniste, pentru a putea vedea dacă acestea au vreo valoare euristică și în ce constă aceasta.

Se pare că umanismul în general și deci implicit umanismul marxist s-ar afla, din punct de vedere teoretic, în fața unei dileme. În măsura în care, prin natura lui ideologică, umanismul este ceva structural diferit de știința socială, menirea lui socială deși nobilă devine prea firavă pentru a mai putea fi luat serios în considerare. Pe de altă parte, dacă ideologia umanistă se identifică cu gîndirea socială în general sau cu o parte a cunoașterii socialului, existența sa devine de prisos, de asemenea, prin însăși natura lucrurilor. Cunoașterea socială nu are nevoie, în prezent, de o dublare a propriei sale misiuni teoretico-științifice. Și totuși, în pofida acestor dificultăți filozofice, ca și a teoreticienilor care îi neagă însemnătatea, umanismul este promovat astăzi, în lume, în variate feluri, iar pe un loc principal se situează umanismul marxist.

Pentru a putea depăși aceste impasuri metodologice în discutarea statutului teoretic al umanismului marxist, spre care a împins gîndirea maniera abstract-speculativă de dezbateră filozofică, esențial ni se pare de a vedea corelarea teoretică a umanismului atît cu *știința* socială, cît și cu *practica* social-politică. Atît necesitatea socială, cît și izvorul ideologic al umanismului marxist provin din ambele direcții. În raport cu gîndirea filozofică și socială cea mai modernă, umanismul marxist are și trebuie să-și păstreze un statut *metateoretic*. Umanismul nu reprezintă o simplă ideologie de care omenirea s-ar putea debarasa fără nici o pagubă. Cu rădăcini adînci în progresul istoric, umanismul poate juca un rol important în însăși orientarea *socială* a gîndirii social-filozofice, căci tocmai el poate reprezenta puntea de legătură între științele sociale și practica social-politică. Pe de altă parte, fără ca umanismul să reprezinte mijlocul contemporan specific de cunoaștere a socialului, implicit a naturii umane, nu este totuși justificat, credem, să se considere că ideologia umanistă s-ar afla în opoziție cu acest tip de cunoaștere. Istoria demonstrează că, de-a lungul veacurilor și mileniilor, omenirea nu s-a abătut prea mult, prin conținutul idealurilor sale, de traseul viitor al progresului social. Or, astăzi, în condițiile existenței unei cunoașteri sociale în plină expansiune,

⁶ Într-o recenzie făcută antologiei Marx, Engels, Lenin: *Despre om și umanism* („Revista de filozofie”, nr. 1, 1978) m-am referit tocmai în acest sens la următorul pasaj din studiul introductiv al crestomatiei (semnat de Ion Ianoși): „Pentru cel care va admite că evoluția lui Marx de la scrierile sale prime la scrierile tirzii, hotărîtoare în multe privințe, nu duce la dispariția, ci doar la modificarea umanismului — între altele în sensul unei mutații de la *explicit* la *implicit*, dar anume la un *implicit* mai substanțial și de o mai mare eficiență — pentru acela o importanță decisivă o vor prezenta totemai respectivele implicații, chiar ale unor tratate de economie politică sau ale analizei unor momente de vîrf din istoria luptelor de clasă moderne” (p. LXVI—LXVII).

umanismul va reuși, mai mult ca oricând, să unească luciditatea cu vigoarea în planul acțiunii sociale. Umanismul marxist este concomitent, credem, cunoaștere socială și ideal social. În raport cu această cunoaștere, umanismul marxist are un statut metateoretic, iar, în raport cu viața social-politică, el deține statutul justificării celor mai nobile idealuri ale omenirii.

Felul în care principiile umanismului marxist sînt reflectate în ideologia și politica Partidului Comunist Român este unul dialectic și realist. Ceea ce relevă în primul rînd, referitor la natura acestui umanism tovarășul Nicolae Ceaușescu, este caracterul său revoluționar, ancorat în cunoașterea profundă a istoriei și surprinzînd, totodată, dinamica concretă a realităților social-politice din țara noastră. Astfel, în cuvîntarea la Congresul educației politice și al culturii socialiste, din 1976, secretarul general al partidului preciza, cu o remarcabilă luciditate, că trebuie să pornim de la „premisă că umanismul nu este o noțiune abstractă, imuabilă, ci că sensurile și conținutul său se modifică corespunzător diferitelor etape de dezvoltare istorică a societății. Esența umanismului revoluționar — spre deosebire de aceea a umanismului burghez care cultivă instinctul egoist, individualismul, lupta pentru bunăstarea personală în dauna bunăstării semenilor — constă în situarea omului în centrul întregii preocupări și activități a societății și, în același timp, în stabilirea unor raporturi armonioase, organice între individ și colectivitate. Umanismul revoluționar concepe afirmarea și dezvoltarea pleneră a personalității umane nu izolat, ci în cadrul ansamblului societății, promovînd principiul rațional și generos potrivit căruia fericirea personală nu se poate realiza încălcînd dreptul la fericire al altora, ci numai în cadrul îndeplinirii fericirii generale, a colectivității, a poporului, a umanității. Aceasta este forma superioară, cea mai avansată a gîndirii umaniste, expresia realistă, nu utopică, a îndeplinirii idealului de dreptate și egalitate pe Pămînt”⁷.

Ca ideologie, umanismul nu trebuie să însemneze poleirea realității sociale, ci reflectarea acesteia în prelungirile sale spre un viitor conform unor idealuri superioare și posibil de realizat de către societatea prezentă. Caracterul istoric al concepției materialist-dialectice despre dezvoltarea socială își imprimă pecetea și asupra modalităților de aplicare a principiilor umanismului socialist. Prezentul social al țării noastre își are specificul său, deopotrivă, în istoria constituită a realităților pe care le trăim, ca și în natura idealurilor spre a căror aplicare tindem, prin mijloacele realiste ale cunoașterii sociale. Viitorul nostru social nu trebuie conceput în mod arbitrar, rupt de prezent, după cum însăși semnificațiile hotărîtoare ale prezentului nu pot fi dezvăluite în afara istoriei economice, social-politice și culturale a țării. Idealurile sociale umaniste pe care tindem să le îndeplinim și al căror profil teoretic se desprinde din marxism-leninism trebuie să se afle, tocmai de aceea, într-o deplină consonanță cu realitatea pre-

⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, 2—4 iunie 1976, București, Edit. politică, 1976, p. 63—64.

zentă : și ca izbinzile noastre, ca izvor de încredere în viitor, dar și fără a ocoli neajunsurile prezentului, în acest scop menținându-ne trează luciditatea critică și găsim mereu noi resurse de energie moral-politică, necesară unei permanente autodepășiri.

În concepția partidului nostru, umanismul revoluționar poate fi aplicat plenar doar printr-un demers științific realist. Învingerea stării de subdezvoltare economică, perfecționarea democrației prin luarea în considerare atât a idealului urmărit, cât și a condițiilor istorice moștenite, aprecierea marilor noastre progrese sociale, dar și descifrarea neajunsurilor ce ne stau în cale — iată câteva din marile procese sociale prin care trece țara noastră și în evoluția cărora se materializează principiile umanismului revoluționar. Tocmai în acest sens, al etosului socialist strins legat de luciditatea științifică, tovarășul Nicolae Ceaușescu remarcă : „Este evident că la noi nu mai există clase sociale antagoniste ; continuă să existe însă clase, categorii sociale. E adevărat, sînt clase prietene, animate de dorința de a făuri împreună noua orînduire socială ; dar ar fi greșit să nu vedem că există totuși contradicții și deosebiri între clasele și grupările sociale din societatea noastră. Sînt anumite contradicții între țărănime și muncitorime, între sat și oraș, precum și între diferite alte categorii sociale, atât în ce privește condițiile și felul de muncă, cât și nivelul conștiinței, situația veniturilor și așa mai departe. Este clar că aceste deosebiri nu pot să nu genereze contradicții. Acestea se pot dezvolta și pot deveni antagoniste dacă nu sînt bine înțelese și dacă nu acționăm pentru a lichida cauzele care le generează”⁸.

Prefigurare ideologică a viitorului, acest umanism reprezintă, în același timp, și o permanentă critică a realității sociale, implicit a celei socialiste, condiția realizării omului, ca individ și ființă socială, fiind autodepășirea sa perpetuă. Iată de ce aplicarea umanismului revoluționar nu trebuie despărțită de necesitatea studierii contradicțiilor din societatea noastră. Cunoașterea temeinică a realităților economico-sociale din România, în toată complexitatea lor, a laturilor lor pozitive și negative, trebuie privită ea însăși ca o funcție umanistă supremă atât a politicii socialiste, cât și a gândirii marxiste din țara noastră. Ideologia umanistă marxistă trebuie să unească în cadrul reflecției teoretice, fără rigiditate, dar și fără divagații lozincarde, tot ceea ce decurge din cei doi poli ai spiritualității și experienței umane : știința și ideologia. Determinarea caracterului umanist al societății se poate face numai pe calea științelor sociale, prin neconfundarea umanismului cu frazeologia bombastică. În același timp, însă, noi trebuie să ținem seama și de etosul societății socialiste, în care sînt prefigurate idealurile viitoarei societăți și se află izvorul de energie nemărginită și nemăsurabilă a maselor populare.

În concepția partidului nostru, ceea ce îi este propriu umanismului marxist în primul rînd este caracterul său revoluționar.

⁸ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea cadrelor din domeniul științelor sociale și învățămîntului politic, în România pe drumul construirii societății socialiste multifazal dezvoltate*, vol. 13, București, Edit. politică, 1977, p. 471—526.